

Doživljaj financijskog statusa obitelji i psihosocijalno funkcioniranje srednjoškolaca

MARINA AJDUKOVIĆ*

LINDA RAJHVAJN BULAT

Studijski centar socijalnog rada

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb, Hrvatska

Izvorni znanstveni rad

UDK: 159.922-053.6:336.58-058.8

doi: 10.3935/rsp.v19i3.1075

Primljeno: ožujak 2012.

Cilj rada je produbiti spoznaje o povezanosti doživljaja financijskog statusa obitelji s nekim internaliziranim i eksternaliziranim problemima psihosocijalnog funkcioniranja srednjoškolaca. Prikazani su rezultati dva subuzorka iz istraživanja u kojem je sudjelovalo 558 učenika i učenica drugih razreda srednjih škola: 70 učenika koji procjenjuju da njihova obitelj ima manje ili puno manje novaca od drugih obitelji i 69 učenika koji procjenjuju da njihova obitelj ima više ili puno više novaca od drugih obitelji.

Mladi koji procjenjuju da njihova obitelj ima slabije financijske mogućnosti imaju više emocionalnih problema i problema s vršnjacima, nezadovoljniji su obiteljskim odnosima te doživljavaju više psihičkog zlostavljanja od strane roditelja. Skupine srednjoškolaca koji odrastaju u ispod i iznadprosječnim materijalnim prilikama međusobno se ne razlikuju u doživljenom i počinjenom vršnjačkom nasilju, prosocijalnom ponašanju, hiperaktivnosti, problemima ponašanja te doživljenom fizičkom zlostavljanju od strane roditelja. Nalazi su komentirani pod vidom psihološke ranjivosti mladih slabijeg imovinskog statusa.

Ključne riječi: financijski status obitelji, mladi, obiteljski odnosi, eksternalizirani problemi, internalizirani problemi, zlostavljanje u obitelji.

UVOD

Zbog razvojnog značaja adolescencije, psihosocijalno funkcioniranje adolescenata u prilagodba adolescenata u fokusu su brojnih istraživanja. Polazeći od spoznaje kako je psihosocijalno funkcioniranje adolescenata uzrokovano složenim međudnosom intrapersonalnih čimbenika (biološke, genetske i psihološke osobine adolescenata) te čimbenika vezanih uz obitelj i roditelje, vršnjake, ali i

širu zajednicu, ova istraživanja pokrivaju širok raspon tema¹. Jedna od tema koja ima dugu tradiciju odnosi se na istraživanje povezanosti različitih indikatora razvoja djece i mladih i socio-ekonomskog statusa njihovih obitelji. U ovom radu fokus je primarno na nekim obilježjima obitelji adolescenata uključujući i ekonomski status.

U detaljnom pregledu istraživanja provedenih do sredine 90-ih godina 20. stoljeća,

* Marina Ajduković, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu/Department of Social Work, Faculty of Law, University of Zagreb, Nazorova 51, 10 000 Zagreb, Hrvatska/Croatia, marina.ajdukovic@pravo.hr

¹ Sjajan pregled istraživanja koja uzimaju u obzir interakciju bioloških čimbenika i okruženja u području poremećaja u ponašanju djece i mladih dala je Terrie Moffitt (2005.).

Vonnie McLoyd (1998.) sažela je rezultate niza studija koje su dosljedno pokazale da su siromaštvo, niski socio-ekonomski status obitelji i život u siromašnom susjedstvu prediktor slabijeg kognitivnog funkcioniranja, slabijeg školskog postignuća te povećane razine psihosocijalnih problema djece (npr. Adams, Hillman i Gaydos, 1994.; Duncan i Brooks-Gunn, 1997.). Istraživanja su pokazala da je ta povezanost veća kod tzv. kroničnog siromaštva u odnosu na tzv. tranzicijsko siromaštvo. Pri tome su socio-ekonomski indikatori (siromaštvo, nezaposlenost, obrazovni status roditelja) bolji prediktori tzv. eksternaliziranih problema (npr. impulzivnost, nasilno ponašanje i sukobi s vršnjacima i odraslima, nepridržavanje normi) nego internaliziranih problema (npr. anksioznost, depresivnost) (Achenbach, McConaughy i Howell, 1987.), a veličina te veze povećava se s dobi djece. Pokazalo se da između socio-ekonomskih poteškoća obitelji i psihosocijalnog funkcioniranja djece posreduju roditeljski postupci i izloženost roditelja većoj razini akutnih i kroničnih stresora. Niski socio-ekonomski status obitelji povezan je i s mentalnim zdravljem djece, narušenim odnosima roditelja i djece te većim rizikom za zlostavljanje i zanemarivanje djece od roditelja (McWhirter i sur., 1998.).

Nalaze po kojima su dječje obrazovanje, uključujući i napuštanje škole, kasnije zaposlenje i zdravlje, u velikoj mjeri povezani sa socio-ekonomskim statusom njihovih obitelji potvrdila su i hrvatska istraživanja (Kuzman, Pavić Šimetin i Pejnović Franelić, 2008.; Matković, 2010.; Ferić, Milas i Rihtar, 2010.; Kletečki Radović, 2011.).

Sasvim novi pogled na značaj okruženja pružaju spoznaje iz novog područja biologije – epigenetike². Naime, epigenetska

istraživanja pokazuju kako i male stvari u životu mogu pokrenuti velike promjene. Pokazalo se da prehrana (npr. dodatni vitamini), ali i različita životna iskustva (npr. način majčine skrbi) utječu i mijenjaju aktivnosti gena. Michael Meaney (2001.), jedan od najznačajnijih imena epigenetike, naglašava značaj ovih istraživanja na socijalnu politiku. Skreće pozornost da se na stvaranje bliskih veza između djece i roditelja u ranom djetinjstvu, koje su se potvrdile kao iznimno značajne i u njegovim genetskim istraživanjima, negativno odražava siromaštvo, život u narušenim odnosima i trajne svađe. Dakle, epigenetička istraživanja koja uspostavljaju »most« između bioloških i društvenih procesa daju novi značaj i perspektivu istraživanjima povezanosti siromaštva, odnosa u obitelji, kvalitete roditeljske skrbi i psihosocijalnog funkcioniranja djece.

Promjene u pristupu istraživanja povezanosti socio-ekonomskih indikatora i psihosocijalne prilagodbe djece

Praćenje istraživanja u ovom području pokazuje značajno unapređenje metodologije i konceptualizacije, kako ekonomskih teškoća i siromaštva tako i psihosocijalnog funkcioniranja djece i mladih u posljednjih 30 godina, a taj trend unapređenja i dalje je prisutan. McLoyd (1998.) navodi da su istraživanja provedena 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća siromaštvo konceptualizirala kao statični fenomen, dok istraživanja 90-ih godina naglašavaju dinamiku siromaštva obitelji, pri čemu se posebna pozornost posvećuje trajanju financijskih nevolja i razvojne faze kad je dijete pogođeno siromaštvom. Počinju se istraživati pitanja kao što je npr. je li siromaštvo kojim

² Epigenetika je područje molekularne biologije koje se bavi tzv. epigenetičkim biljezima, koji djeluju kao prekidači koji uključuju ili isključuju gene. Epigenetika ide u prilog shvaćanju čovjeka koji sjedinjuje prirodu i kulturu, gene i utjecaj iz okoline.

je dijete pogođeno u najranijoj fazi života štetnije od onoga koje se javlja kasnije, koji su čimbenici koji posreduju između siromaštva i razvoja djece i mijenjaju li se ovisno o dobi djeteta. Istraživanja 90-ih godina, uz složeniju i dinamičniju konceptualizaciju siromaštva, posvećivala su i više pozornosti kontekstu siromaštva, kao što je npr. razina siromaštva u susjedstvu. Ovakva konceptualizacija istraživanja odražavala je i ekosistemski pristup koji je u tom razdoblju postao dominantan u razvojnoj psihologiji (Bronfenbrenner, 1979).³

U razdoblju 90-ih godina počele su se pojavljivati i preciznije mjere financijskog statusa te rigoroznije određenje siromaštva. O pokazateljima i kriterijima za određivanje siromaštva i razlici između tzv. subjektivnog i objektivnog siromaštva u nas je detaljno pisao Šućur (2001., 2006.), a specifično o pokazateljima siromaštva djece Kletečki Radović (2011.). Većina istraživanja u području koje je u fokusu ovog rada defini- ra siromaštvo temeljem (relativnog) finan- cijskog prihoda i koristi relativnu granicu siromaštva. Usmjerenost na mjere finan- cijskog statusa bila je vezana uz činjenicu da se neki pokazatelji socio-ekonomskog statusa, kao npr. razina obrazovanja rodi- telja, ne mijenjaju značajno s vremenom, dok se relativni prihod obitelji mijenja. Uz to, neka su istraživanja (Duncan, Brooks- Gunn i Klebanov, 1994.) pokazala da su npr. prihod obitelji i siromaštvo povezani s razvojem djece neovisno o roditeljskom obrazovanju. Istraživanja su postala sve usmjerenija na medijacijske učinke dobi, rase, spola, etniciteta. U tom razdoblju su se također počeli objavljivati i rezulta- ti značajnog longitudinalnog istraživanja provedenog u SAD-u National Longitu- dinal Study of Youth – Child Supplement (NLSY-CS) koje je omogućilo bolji uvid u

dinamiku odnosa financijskog statusa obi- telji i razvoja djece.

Primjer jednog takvog kraćeg, longitu- dinalnog istraživanja u kojem su korišteni podaci o djeci koje su dale majke iz NLSY- CS jest ono McLeoda i Shanahana (1996.). Analizirali su depresivnost i poremećaje u ponašanju djece za razdoblje od 1986. do 1990., odnosno od djetetove pete do devete godine života. Pokazalo se da su djeca koja su bila kontinuirano siromašna u razdoblju prije početka istraživanja imala veću razinu depresivnosti i ta razina depresivnosti osta- la je nepromijenjena neovisno o promjena- ma u aktualnoj razini siromaštva obitelji u petogodišnjem razdoblju praćenja. To upućuje na to da je rana ekonomska depri- vacija mogla dovesti do trajnijih simptoma depresivnosti. Autori vrlo oprezno interpre- tiraju dobivene rezultate. Tako npr. navode različita objašnjenja zbog čega je izloženo- st siromaštvu u ranoj životnoj dobi poveza- no s kasnijom depresivnosti, neovisno o promjeni financijskih mogućnosti obitelji. Između ostalog, navode da siromašna djeca češće imaju depresivne roditelje koji imaju manje kapacitete da zadovolje djetetove potrebe. Takvo roditeljstvo može dovesti do depresivnosti djece, a rana depresivnost djece je rizik »sam po sebi« koji je, kako je pokazalo ovo istraživanje, neovisan o kasnijim promjenama ekonomskog statusa obitelji. No, također navode i hipotezu da djeca depresivnih roditelja imaju genetsku predispoziciju za depresivnost, za što su neposredne promjene ekonomskog statusa obitelji nebitne.

Rezultati ovog istraživanja za poreme- ćaje u ponašanju djece upućuju na dru- gačije procese. Naime, djeca koja su bila siromašna kroz svih pet godina praćenja imala su značajno veću razinu poremećaja u ponašanju. Drugim riječima, razina

³ Pod vidom kratkog osvrtu na suvremena genetska istraživanja zanimljivo je da je Bronfenbrenner u pos- lednjoj knjizi prije smrti (2005.) nadopunio naziv svog pristupa i da sada glasi »bio-ekološka« perspektiva.

problema u ponašanju kontinuirano se povećavala za djecu koja su odrastala u kroničnom siromaštvu i bila je veća nego za djecu koja su bila izložena tzv. tranzicijskom siromaštvu ili nisu bila siromašna. I ove rezultate McLeod i Shanahan (1996.) vrlo oprezno interpretiraju. Tako, između ostalog, navode da su roditelji koji su stalno siromašni ujedno i pod većim stresom nego oni koji se suočavaju s tranzicijskim siromaštvom. Njihov stres može dovesti do sukoba među roditeljima i strožih disciplinskih mjera. I jedno i drugo dovode do povećanja rizika za poremećaje u ponašanju djece. No, nude i drugu hipotezu po kojoj eskalacija poremećaja u ponašanju djece koja su konzistentno siromašna može biti rezultat izloženosti nesigurnim i lošim okolinskim uvjetima. Obitelji koje ostaju dugo siromašne imaju manje mogućnosti odseliti se iz rizičnog susjedstva, što povećava rizik za poremećaje u ponašanju djece.

Ove razlike u razvoju ranih poremećaja u ponašanju i depresivnosti djece upućuju na različite ishode siromaštva. Što je više različitih ishoda, to su veće specifičnosti u objašnjenjima. Iako je siromaštvo čimbenik rizika za različite razvojne probleme djece, kao što je pokazalo ovo istraživanje, procesi odgovorni za te rizike mogu biti različiti.

Za temu ovog rada zanimljivi su nalazi opsežnog istraživanja rizičnog ponašanja mladih u Hrvatskoj, u koje je bio uključen reprezentativni uzorak 2 832 srednjoškolaca (Raboteg-Šarić, Brajša-Žganec i Šakić, 2008.). Između ostalog, provjerio se doprinos percepcije financijske situacije obitelji, samopoštovanja, kvalitete obiteljskih i vršnjačkih odnosa osjećaju zadovoljstva životom adolescenata. Multipla regresijska analiza pokazala je da se zadovoljstvo životom može najbolje objasniti višom razinom samopoštovanja, boljom obiteljskom kohezijom i podrškom roditelja te povoljnijom percepcijom materijalnog stanja obitelji. Pri tome su samopoštovanje i podrška

bliskih prijatelja moderatori negativnog učinka percipiranog nepovoljnog materijalnog statusa na zadovoljstvo životom.

Ekonomski stresori i roditeljstvo

S početkom 21. stoljeća brojna istraživanja i dalje provjeravaju odnos između financijskog statusa obitelji, roditeljstva i dječjeg razvoja, no promijenio se fokus istraživanja k razumijevanju zbog čega su neke obitelji i djeca otporniji od drugih koji su izloženi istim socijalnim stresorima, kao npr. niskom prihodu obitelji (npr. Linver, Brooks-Gunn i Kohen, 2002.; Greshoff i sur., 2007.; Mistry i sur., 2008.). Tako su, na primjer, Nievar i Luster (2006.) istražili vezu između obiteljskih prihoda, razine stresa majke, stila roditeljstva i razvoja djece te su utvrdili da je prihod indirektno povezan s problemima u ponašanju djece. Konkretno, majke iz obitelji s niskim prihodom češće su depresivne i imaju manje pozitivnih interakcija s djecom te koriste više fizičkih kazni (Jovančević, 2008.). Kao što su pokazala mnoga prethodna istraživanja, takvo roditeljsko ponašanje predstavlja čimbenik rizika za probleme u ponašanju djece. To potkrepljuje recentno istraživanje Leea, Leea i Augusta (2011.) u kojem je sudjelovalo 290 roditelja iz ruralnog područja SAD-a i njihove djece, koja su identificirana kao rizična za pojavu ozbiljnih problema u ponašanju. Utvrđeno je da su medijatori povezanosti obiteljskih prihoda i eksternaliziranih problema djece socijalna podrška koju dobiva obitelj, razina depresivnosti roditelja i podržavajuće roditeljsko ponašanje, definirano kroz povjerenje, uključenost, komunikaciju i razinu frustracije u odnosu roditelja i djeteta. Utvrđen je moderirajući učinak razine agresivnosti, školskog postignuća i razvojnih snaga djeteta na medijatorski odnos obiteljskih prihoda i depresivnosti te pozitivnog roditeljstva.

Također, u ovakvim istraživanjima počela se koristiti i drugačija terminolo-

gija pa su sve prisutniji pojmovi kao npr. financijski stres i financijske poteškoće. Sve veća pozornost posvećuje se procesima koji se događaju u obiteljima koje su suočene s financijskim poteškoćama, ali nisu nužno siromašne po statističkim kriterijima siromaštva u određenom društvu (npr. Nievar i Luster, 2006.). Ekonomski pritisak i dnevna borba za preživljavanje daju psihološko značenje ekonomskim teškoćama. Roditelji koji doživljavaju financijski stres mogu postati emocionalno frustrirani, ljuti i depresivni. Polazeći od ovakve dinamike ekonomskih teškoća te recesije koja je pogodila i najbogatije zemlje Europe i SAD-a, u novim istraživanjima sve je veća pozornost usmjerena učincima financijskog stresa i padu financijskih mogućnosti obitelji. Najčešće se nalazi takvih istraživanja povezuju s modelom obiteljskog stresa, po kojemu izloženost stresnim životnim događajima, kao što je npr. ekonomski pritisak, povećava psihološki stres roditelja, psihološki stres roditelja vodi do sukoba ili nestabilnosti u partnerskom odnosu, to dovodi do poteškoća i propusta u roditeljstvu, što dovodi do problema u prilagodbi adolescenata (Conger i sur., 1994.; Conger, Conger i Matthew, 1999.). Polazeći od tog modela, istraživanje provedeno u Finskoj pokazalo je da smanjivanje prihoda obitelji predstavlja rizik za mentalno zdravlje djece, ali posredno, preko povećanog ekonomskog pritiska koje doživljavaju roditelji i koji je povezan s nepovoljnim promjenama mentalnog zdravlja roditelja, slabijim interakcijama između roditelja i slabijom kvalitetom roditeljstva (Solantaus, Leinonen i Punamaki, 2004.). Autori su potvrdili da model obiteljskog stresa bolje objašnjava eksternalizirane nego internalizirane probleme adolescenata. Zanimljivo je da su utvrdili da postoji razlika u dinamici obitelji, koja je pod povećanim pritiskom zbog smanjenih financijskih mogućnosti ovisno o spolu djeteta. Po svemu sudeći, u vrijeme ekonomske krize razvija se specifična

interakcija očeva i sinova koja pridonosi eskalaciji eksternaliziranih problema adolescenata, ali i povratno većim problemima mentalnog zdravlja očeva.

Indikatori financijskog statusa

Ova promjena u konceptualizaciji financijskog statusa kao prediktora poteškoća djece i mladih važna je i pod vidom nalaza novijih istraživanja. Naime, ona su pokazala da, kada se koriste tradicionalni socio-ekonomski indikatori (obrazovanje i zaposlenost roditelja), kod adolescentske populacije se u pravilu ne pokazuju razlike s obzirom na različite pokazatelje psihosocijalne prilagodbe i mentalnog zdravlja. Tako se, na primjer, u Finskoj pokazalo da postoji značajna povezanost između nezaposlenosti, samohranosti roditelja i razine obrazovanja s percepcijom financijskih poteškoća roditelja, i kod mladića i kod djevojaka (Fröjd i sur., 2006.). To je istraživanje provedeno s 3 809 mladih u dobi od 15 i 16 godina. Ispitivala se razina depresije i navike pijenja. Percepcija financijskih poteškoća obitelji ispitana je jednom varijablom – *Je li vaša obitelj u posljednjih 12 mjeseci imala financijske poteškoće*, pri čemu sudionici odgovaraju s *da* ili *ne*. Prikupljeni su podaci o zaposlenosti, samohranosti i razini obrazovanja roditelja. Približno je 1/5 mladih izjavila da je njihova obitelj u posljednjih 12 mjeseci bila suočena s financijskim teškoćama (djevojke 22%, mladići 15%, $p < 0,001$). Percipiranje financijskih poteškoća obitelji bilo je značajno povezano s depresijom i štetnim navikama pijenja. Ova veza ostaje i nakon uvođenja kontrole razine obrazovanja, nezaposlenosti i samohranosti roditelja te je posebno snažna kod djevojaka. Istraživanja u Švedskoj pokazala su da se djevojke više brinu za financijsku situaciju obitelji nego mladići (Hagquist, 1998.). To ukazuje da percepcija financijskih poteškoća obitelji nije samo mjera financijske situacije, već

odražava i psihološko značenje koje joj se pridaje.

CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog rada je dodatno produbiti spoznaje o odnosu doživljaja financijskog materijalnog statusa obitelji i nekih internaliziranih i eksternaliziranih problema psihosocijalnog funkcioniranja srednjoškolaca. U fokusu ovog istraživanja je usporedba dvije skupine srednjoškolaca – onih koji procjenjuju da žive u obitelji ispod i iznadprosječnih materijalnih mogućnosti. Polazeći od istraživanja koja ukazuju na značaj varijabli koje se odnose na roditeljske postupke za odnos između financijskog statusa obitelji i različitih pokazatelja psihosocijalne prilagodbe mladih, u ovo istraživanje uvedeni su pokazatelji rizičnih roditeljskih postupaka te zadovoljstva mladih obiteljskim odnosima. Također, u ovom istraživanju, uz vršnjačko nasilje kao jedan od eksternaliziranih problema u ponašanju, ispitan je i konstrukt snaga i poteškoća mladih koji uključuje hiperaktivnost, emocionalne probleme, probleme s vršnjacima, probleme ponašanja te prosocijalno ponašanje (kao jedini pokazatelj snaga). Pri tome je upotrijebljen široko korišten i popularan međunarodni instrument Upitnik snaga i poteškoća djeteta (The Strength and Difficulties Questionnaire – SDQ) (Goodman, 1997.), koji se u nas još nije počeo sustavno koristiti.

Problemi istraživanja

Problemi istraživanja su sljedeći:

1. Usporediti srednjoškolce koji procjenjuju da žive u obiteljima ispod i iznadprosječnih financijskih mogućnosti s obzirom na neka obilježja psihosocijalnog funkcioniranja, operacionaliziranog kroz činjenje i doživljavanje vršnjačkog nasilja, hiperaktivnost, emo-

cionalne probleme, probleme ponašanja, probleme s vršnjacima i prosocijalno ponašanje.

2. Usporediti srednjoškolce koji procjenjuju da žive u obiteljima ispod i iznadprosječnih financijskih mogućnosti s obzirom na neke rizične odgojne postupke roditelja, operacionalizirane kroz nasilje doživljeno od roditelja u djetinjstvu (čestina psihičkog zlostavljanja, fizičkog zlostavljanja i ekstremnog fizičkog zlostavljanja) te zadovoljstvo obiteljskim odnosima.
3. Utvrditi koje od prethodno navedenih varijabli najbolje diferenciraju skupine srednjoškolaca koji procjenjuju da žive u obiteljima ispod i iznadprosječnih financijskih mogućnosti.

METODA

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 558 učenika i učenica drugih razreda srednjih škola u Ogulinu (N=214, 38,4%), Velikoj Gorici (N=155, 27,8%), Zaboku (N=106, 19%) i Oroslavju (N=83, 14,9%). Prosječna dob sudionika je 16 godina (M=16,09, SD=0,460), s rasponom od 15 do 18 godina. U uzorak je uključeno 292 (52,3%) mladića i 266 (47,7%) djevojaka. Što se tiče vrste škole, u istraživanju je sudjelovalo 243 (43,5%) gimnazijalaca i 315 (56,5%) učenika strukovnih škola. Međutim, važno je naglasiti kako većina mladića pohađa strukovne škole (202, odnosno 69,2%), dok su djevojke relativno ravnomjerno zastupljene s obzirom na vrstu škole (153, odnosno 57,5%, ih pohađa gimnaziju, a 113, 42,5%, strukovnu školu).

Prosječna ocjena učenika na prvom polugodištu drugog razreda bila je 3,3 (SD=1,183), a svega ih je 31 (5,6%) ponavljalo razred, od čega većina samo jednom (N=25, 80,7%). Što se tiče obiteljske situacije, 467 učenika (83,8%) navodi kako su

im roditelji u braku, 50 (9%) navodi kako su roditelji rastavljeni, u slučaju 13 sudionika (2,3%) roditelji se nikada nisu vjenčali, dok 20 učenika (3,6%) kaže kako jedan od roditelja više nije živ.

U ovom istraživanju ključni kriterij podjele sudionika u dvije skupine – one koji procjenjuju da žive u obiteljima ispod i one koji procjenjuju da žive u obiteljima iznadprosječnih materijalnih mogućnosti – je percepcija srednjoškolaca o financijskim mogućnosti njihovih obitelji. Operacionalizirana je kao odgovor na pitanje *Koliko novaca ima tvoja obitelj u odnosu na druge; kako bi procijenio/la financijske mogućnosti svoje obitelji?* Srednjoškolci su odgovore davali na skali od 5 stupnjeva (1 – *puno manje od drugih obitelji*, 2 – *manje od drugih obitelji*, 3 – *kao i druge obitelji*, 4 – *više od drugih obitelji* i 5 – *puno više od drugih obitelji*). Kao što se može lako uočiti, radi se o tzv. relativnom i subjektivnom pokazatelju materijalnog statusa obitelji srednjoškolaca. Aritmetička sredina odgovora na ovo pitanje svih ispitanika zajedno odgovara prosječnoj vrijednosti 3 (M=2,99; SD=0,626).

Iako većina sudionika (N=416; 75%) percipira kako su financijske mogućnosti njihove obitelji jednake mogućnostima drugih obitelji, njih 70 (12,6%) navodi kako njihova obitelj ima manje ili puno manje novaca od drugih obitelji (objedinjene kategorije odgovora 1 i 2), dok njih 69 (12,5%) učenika procjenjuje da njihova obitelj ima više ili puno više novaca od drugih obitelji (objedinjene kategorije odgovora 4 i 5). Ovakva brojčano ujednačena raspodjela u ove dvije skupine potaknula nas je da provedemo dodatne analize samo na rezultatima ovih 139 sudionika.

Ovdje je važno spomenuti kako se dvije, po doživljaju financijskog statusa obitelji, ekstremske skupine sudionika značajno ne razlikuju niti po jednom od prethodno navedenih socio-demografskih obilježja. U

tablici 1. navedena je raspodjela ispitanika u pojedinoj skupini s obzirom na procjenu financijskog statusa i socio-demografske varijable spola, vrste škole, strukture obitelji (je li samohrana ili ne) te su prikazani hi-kvadrat testovi kojima su provjerene razlike u navedenim skupinama.

Tablica 1.
Provjera skupina srednjoškolaca koji procjenjuju da žive u obiteljima ispod i iznadprosječnih financijskih mogućnosti s obzirom na neke socio-demografske varijable

Socio-demografska varijabla	Skupina	Financijske mogućnosti obitelji		χ^2
		manje od drugih	više od drugih	
Spol	ženski	39	29	2,604
	muški	31	40	
Vrsta škole	gimnazija	33	41	2,104
	strukovna škola	37	28	
Samohrana obitelj	ne	50	57	2,273
	da	17	10	

Također, između navedene dvije skupine sudionika nema niti statistički značajne razlike s obzirom na dob (za skupinu koja procjenjuje da njihova obitelj ima manje novaca od drugih prosječna dob M=16,23, SD=0,635, a za one koje procjenjuju viši financijski status M=16,15, SD=0,524; t=0,773, df=137, p>0,05) i prosjek ocjena (za prvu skupinu prosjek ocjene je M=3,06, SD=1,300, za drugu M=3,37, SD=1,285; t=-1,344, df=122, p>0,05).

Postupak

Istraživanje je provedeno u veljači i ožujku 2011. godine, u četiri grada Republike Hrvatske. U Ogulinu i Velikoj Gorici uključene su gimnazija i strukovna škola, u Zaboku samo gimnazija, dok je u Oroslavju istraživanje provedeno u strukovnoj školi.

Uzorkovanje drugih razreda navedenih škola provedeno je u dogovoru sa stručnim suradnikom pojedine srednje škole, a vodilo se računa da su u razredu zastupljeni i djevojke i mladići. Radi se o prigodnom uzorku.

Prikupljanje podataka bilo je grupno, u razrednim odjeljenjima učenika, a cijeli postupak proveden je u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom iz 2003. godine. O provođenju istraživanja obaviješteni su roditelji učenika, a učenicima je objašnjena svrha i sadržaj istraživanja te im je zajamčena anonimnost i povjerljivost podataka prikupljenih istraživanjem. Sudjelovanje u istraživanju bilo je dobrovoljno te su sudionici u bilo kojem trenutku mogli odustati od ispunjavanja upitnika. Prikupljanje podataka trajalo je oko 30 minuta.

Instrumenti

Instrumentarij korišten u istraživanju sastojao se od 5 upitnika – Upitnik socio-demografskih podataka, Skala vršnjačkog nasilja (Rimac i sur., 2010.), Subskala zadovoljstva vlastitom obitelji (Skale kvalitete obiteljskih interakcija, Vulić-Prtorić, 2004.), Skala rješavanja sukoba djeteta-odrasli (Straus i sur., 1998.) te Upitnik snaga i poteškoća (Goodman, 1997.).

Upitnik socio-demografskih podataka

Upitnik se sastoji od 11 varijabli (spol, dob, ponavljanje razreda, mjesto stanovanja, bračni status roditelja, prosjek ocjena prvog polugodišta, procjena materijalnog statusa obitelji, posjedovanje mobitela, interneta, korištenje društvenih mreža, procjena ozbiljnosti problema vršnjačkog nasilja). Varijable koje su relevantne za ovaj rad opisane su u opisu uzorka.

Skala vršnjačkog nasilja (Rimac i sur., 2010.)

Skala vršnjačkog nasilja sastoji se od 18 varijabli koje se odnose na doživljeno

međuvršnjačko nasilje te od 18 identičnih varijabli koje se odnose na počinjeno međuvršnjačko nasilje. Sudionici svoje procjene daju imajući u vidu doživljeno, odnosno počinjeno nasilje u posljednjih godinu dana, pri čemu odgovaraju na ljestvici od 6 stupnjeva – *nikada, jednom, nekoliko puta godišnje, jednom mjesečno, jednom tjedno i nekoliko puta tjedno*. Ukupni rezultat na obje subskale formira se kao suma svih odgovora na pojedinoj subskali te se može kretati od 0 do 90 (najučestalije doživljeno ili počinjeno nasilje). Cronbachov koeficijent pouzdanosti za obje subskale pokazao se na našem uzorku vrlo visokim – za doživljeno nasilje 0,86, a za počinjeno nasilje 0,87.

Subskala zadovoljstva vlastitom obitelji (Skale kvalitete obiteljskih interakcija, Vulić-Prtorić, 2004.)

Skala kvalitete obiteljskih interakcija (KOBI) sastoji se od 55 tvrdnji, podijeljenih u 5 subskala – *Zadovoljstvo vlastitom obitelji, Prihvaćanje od strane majke, Prihvaćanje od strane oca, Odbacivanje od strane majke i Odbacivanje od strane oca*, s tim da je u ovom istraživanju korištena samo prva subskala. Sudionici su odgovore davali na ljestvici Likertovog tipa od 5 stupnjeva – od 1 (*uopće nije točno*) do 5 (*da, u potpunosti je točno*). Ukupni se rezultat kreće od 11 do 55, a predstavlja ga suma svih odgovora na subskali (viši rezultat ukazuje na veće zadovoljstvo vlastitom obitelji). Cronbachov koeficijent pouzdanosti za ovu subskalu na našem uzorku iznosi 0,89, a faktorska analiza metodom glavnih komponenata izdvojila je jedan faktor, koji objašnjava 49,8% varijance.

Skala rješavanja sukoba djeteta-odrasli (Straus i sur., 1998.)

U ovom istraživanju korištena je modificirana verzija skale rješavanja sukoba djeteta-odrasli (Parent-child conflict tacti-

cs scales, forma CTSPC-CA). Skalom se ispituje psihološko i fizičko zlostavljanje u primarnoj obitelji u određenom razdoblju. Originalna verzija skale sastoji se od tri subskale (nenasilno roditeljstvo, psihološka agresija i fizički napad) i sadrži 44 čestice, pri čemu zasebno ispituje zlostavljanje od strane majke i od strane oca. U ovom istraživanju korištene su posljednje dvije subskale i to za oba roditelja ili skrbnika zajedno. Također, originalnoj skali pridodane su još dvije tvrdnje, koje se odnose na izloženost nasilju među roditeljima – *Roditelji (skrbnici) su vrijeđali/psovali jedno drugo* te *Roditelji (skrbnici) su imali fizičke sukobe (jedan od roditelja je tukao drugoga ili su bili nasilni jedno prema drugome)*. Takva modificirana skala u konačnosti sadrži 20 čestica.

Osoba koja ispunjava upitnik svoj odgovor daje na skali od 7 stupnjeva (0 – *niti jednom*, 1 – *jednom*, 2 – *dva puta*, 3 – *3 do 5 puta*, 4 – *6 do 10 puta*, 5 – *11 do 20 puta* te 6 – *više od 20 puta*) te procjenjuje koliko je svaki od opisanih 20 ponašanja doživjela tijekom djetinjstva. Ukupni rezultat predstavlja sumu svih odgovora na skali, pri čemu se pojedini odgovori boduju na sljedeći način – odgovori 0, 1 i 2 redom se boduju s 0, 1 i 2 boda, odgovor 3 (3 – 5 puta) boduje se s 4, odgovor 4 (6 – 10 puta) s 8, odgovor 5 (11 – 20 puta) s 15, a odgovor 6 (više od 20 puta) s 25 bodova.

Faktorska analiza metodom glavnih komponentata (s Varimax rotacijom uz Kaiserov kriterij normalizacije) izdvaja tri faktora, koji zajedno objašnjavaju 55,2% varijance. Prvi faktor odnosi se na *psihičko zlostavljanje*, objašnjava 35,7% varijance ($\lambda=7,141$) te sadrži 6 čestica (uključujući svjedočenje verbalnom nasilju između roditelja). Drugi faktor objašnjava 13,4% varijance ($\lambda=2,685$), a njegovih 6 tvrdnji odnosi se na *ekstremno fizičko zlostavljanje* koje uključuje opasnost po život djeteta i svjedočenja fizičkom nasilju među roditelji-

ma. Treći faktor objašnjava 6,1% varijance ($\lambda=1,222$), a sačinjen je od 8 čestica koje upućuju na *fizičko zlostavljanje* relativno slabijeg i srednjeg intenziteta (iako nikako ne zanemarivog). U ovom radu formirani su ukupni rezultati zasebno za svaku subskalu koja se odnosi na određeni faktor. Tako se ukupni mogući rasponi rezultata za subskale psihičko zlostavljanje (PZ) i ekstremno fizičko zlostavljanje (EFZ) kreću od 0 do 150, a za subskalu fizičko zlostavljanje (FZ) od 0 do 200. Cronbachovi koeficijenti pouzdanosti za navedene subskale su vrlo visoki – za PZ iznosi 0,82, za FZ 0,83, a za EFZ 0,81.

Upitnik snaga i poteškoća (Goodman, 1997.)

Upitnik snaga i poteškoća djeteta (The Strength and Difficulties Questionnaire – SDQ) namijenjen je za procjenu emocionalnih i ponašajnih teškoća djece i adolescenata. Značajno obilježje upitnika je da je usmjeren i na procjenu snaga, a ne samo poteškoća djece i mladih. Osim za procjenu emocionalnih i ponašajnih teškoća, može se koristiti i za praćenje i evaluaciju intervencija (Goodman, Meltzer i Bailey, 1998.). Upitnik je dostupan na mrežnoj stranici: www.sdqinfo.com.

Verzija ovog upitnika za samoprocjenu djece od 11 do 16 godina sastoji se od 25 čestica koje se odnose na različite aspekte djetetovog razvoja i ponašanja. Dijete svoj odgovor daje na ljestvici od tri stupnja (0 – *nije istina*, 1 – *djelomično je istina* i 2 – *istina je*). Skala se sastoji od 5 subskala, pri čemu se jedna od njih odnosi na snage djeteta (*prosocijalno ponašanje*), dok preostale četiri mjere različite poteškoće djeteta (*hiperaktivnost, emocionalni simptomi, problemi ponašanja* te *problemi s vršnjacima*). Svaka od navedenih subskala sadrži 5 čestica.

Nacionalna epidemiološka studija provedena u Velikoj Britaniji (Goodman, 2001.) na

uzorku od 10 438 djece potvrdila je petfaktorsku strukturu instrumenta. Unutrašnja pouzdanost bila je zadovoljavajuća (Cronbach alfa 0,73), a test-retest poslije 4 do 6 mjeseci je 0,62. U našem istraživanju Cronbach alpha koeficijenti pouzdanosti su niži od očekivanog i kreću se od 0,41 do 0,66. Tako je Cronbach alpha koeficijent pouzdanosti za subskalu problema s vršnjacima 0,41, za subskalu problemi ponašanja 0,44, za hiperaktivnost 0,62, za prosocijalno ponašanje 0,64, a za subskalu emocionalnih problema 0,66. Za sve subskale zajedno koje se odnose na probleme Cronbach alpha je 0,71, a za upitnik u cjelini je 0,65.

Ukupni rezultati, korišteni u ovom radu, formirani su sumiranjem odgovora na tvrdnjama koje se odnose na određenu subskalu, pri čemu je za svaku subskalu moguć raspon odgovora od 0 do 10 (veći rezultat ukazuje na veće prosocijalno ponašanje, odnosno kada je riječ o preostalim subskalama, na veće poteškoće).

REZULTATI

Analizama koje su provedene u svrhu odgovora na probleme ovog rada prethodile su korelacijske analize na rezultatima svih sudionika istraživanja koji su pokazali da su korelacije doživljaja ekonomskog statusa obitelji sa svim pokazateljima prilagodbe adolescenta, iako značajne, vrlo niske (prvi stupac u tablici 2.). To onemogućava čak i neke hipotetske zaključke. S druge strane, veći broj istraživanja, od kojih su neka opisana u uvodnom dijelu, pokazao je kako su najprilagođeniji oni mladi koji odrastaju u obiteljima prosječnog materijalnog statusa. Stoga smo u analizi koja slijedi financijski status obitelji tretirali kao kategorijalnu varijablu i u analizu uzeli dvije ekstremne skupine s obzirom na njihov doživljaj odrastaju li u obitelji nižeg ili višeg materijalnog statusa. Važno je upozoriti da, usprkos čestoj praksi uspoređivanja ekstremnih grupa prema

određenom fenomenu, statističari upozoravaju na metodološka ograničenja koja se vežu za svođenje kontinuirane varijable na svega dvije ekstremne grupe, zanemarujući pritom rezultate u središnjem dijelu distribucije. Tako se navodi kako uspoređivanje ekstremnih grupa nepovoljno djeluje na statističku snagu korištenih testova, ponekad podcjenjuje povezanost koja postoji na populacijskoj razini te isključuje rezultate koji se nalaze u sredini distribucije, za koje se pretpostavlja da su najpouzdaniji (Preacher i sur., 2005.). Međutim, u ovom radu varijabla financijskog statusa nije razmatrana kao kontinuirana, već kao kategorijalna varijabla te je ovdje cilj usporediti dvije grupe ispitanika koji se međusobno razlikuju upravo prema ovom socio-demografskom kriteriju (one koji odrastaju u obiteljima procijenjenog nižeg i višeg financijskog statusa). Za usporedbu s rezultatima dobivenim na cijelom uzorku, u tablici 2. nalaze se i Pearsonovi koeficijenti korelacije između varijabli psihosocijalnog funkcioniranja i financijskog statusa mjerenog uvjetno kontinuiranom varijablom od 5 stupnjeva na rezultatima svih sudionika te point-biserijalni koeficijenti korelacije psihosocijalnog funkcioniranja i varijable financijskog statusa svedene na dvije kategorije utvrđene kod dvije ekstremne skupine. Point-biserijalni koeficijenti korelacije također počivaju na Pearsonovom koeficijentu korelacije, ali se upotrebljavaju za računanje povezanosti između jedne kontinuirane i jedne dihotomne varijable. Kao što vidimo, u većini slučajeva ili nema razlike između Pearsonovog i point-biserijalnog koeficijenta korelacije bez obzira što je u drugom slučaju uzorak znatno manji ili je, pak, point-biserijalni koeficijent nešto veći. Prema tome, odabir opisanog kategorijalnog pristupa nije podcijenio povezanost psihosocijalnih varijabli i procijenjenog financijskog statusa, čime dodatno opravdavamo obradu koja slijedi u nastavku teksta.

Tablica 2.

Usporedba povezanosti varijabli psihosocijalnog funkcioniranja adolescenata s varijablama financijskog statusa (Pearsonovi koeficijenti korelacije za kontinuiranu varijablu financijskog statusa te point-biserijalni koeficijenti korelacije za dihotomnu varijablu financijskog statusa)

	Financijske mogućnosti obitelji – kontinuirana varijabla (N=555)	Financijske mogućnosti obitelji – ekstremne grupe (N=139)
Doživljeno vršnjačko nasilje	-0,13**	-0,12
Počinjeno vršnjačko nasilje	-0,04	-0,04
Zadovoljstvo obiteljskim odnosima	0,15**	0,25**
Prosocijalno ponašanje	-0,02	-0,01
Hiperaktivnost	-0,02	-0,06
Emocionalni problemi	-0,18**	-0,27**
Problemi ponašanja	0,01	0,00
Problemi s vršnjacima	-0,16**	-0,24**
Fizičko zlostavljanje	-0,06	-0,08
Ekstremno fizičko zlostavljanje	-0,09*	-0,08
Psihičko zlostavljanje	-0,09*	-0,16

* p<0,05; ** p<0,001

Pod vidom prvog problema usporedili smo skupine srednjoškolaca koji procjenjuju financijski status svojih obitelji ispod i iznadprosječnima s obzirom na varijable psihosocijalnog funkcioniranja. Budući da su distribucije doživljenog i počinjenog nasilja izrazito pozitivno asimetrične (na cijelom uzorku od 139 sudionika za *doživljeno nasilje* Kolmogorov-Smirnov Z iznosi 2,241 uz p<0,001, indeks asimetrije je 2,680, a zakrivljenost krivulje 9,782, dok je centralna vrijednost C=9, Q=5,5, a raspon rezultata

90; za *počinjeno vršnjačko nasilje* Kolmogorov-Smirnov Z iznosi 2,419 uz p<0,001, indeks asimetrije je 2,998, a zakrivljenost krivulje 12,726, C=7, Q=5,5, a raspon je i ovaj put 90), razlike u navedenim varijablama provjerene su neparametrijskim Mann-Whitneyevim U-testom. Pokazalo se kako ne postoji statistički značajna razlika u počinjenom i doživljenom vršnjačkom nasilju između navedene dvije skupine (za doživljeno nasilje U=2 132,00, p>0,05, a za počinjeno U=2 287,00, p>0,05).

Iako je u fokusu ovog rada usporedba skupina srednjoškolaca koji procjenjuju financijski status svojih obitelji ispod i iznadprosječnima, s obzirom da rezultati nisu u skladu s nalazima nekih drugih istraživanja (npr. Christie-Mizell, 2004.), pogledali smo što se događa kad se u analizu uvede i »srednja« skupina, tj. mladi koji doživljavaju financijske mogućnosti svojih obitelji prosječnima. Pokazalo se da u slučaju počinjenog vršnjačkog nasilja ne postoji statistička razlika među sudionicima, dok je kod doživljenog nasilja utvrđena statistički značajna razlika ($\chi^2=7,728$, p<0,05). Najviše vršnjačkog nasilja doživljavaju mladi slabijeg materijalnog statusa (M=14,61, SD=15,422), a najmanje oni koji procjenjuju kako njihova obitelj ima jednako novaca koliko i druge obitelji njihovih vršnjaka (M=9,53, SD=8,993). Rezultati mladih koji procjenjuju materijalni status svoje obitelji iznadprosječnim bili su između ove dvije skupine (M=11,217, SD=12,239). Scheffev test za usporedbu među pojedinim grupama pokazuje statističku značajnost samo između mladih lošijeg materijalnog statusa i onih koji procjenjuju da je materijalni status njihovih obitelji jednak statusu njihovih vršnjaka.

Ovi nalazi u skladu su s rezultatima istraživanja koje je u okviru međunarodnog FP7 BECAN projekta provedeno na reprezentativnom uzorku hrvatskih učenika u dobi od 11, 13 i 16 godina koji su učenici 5. i 7. razreda osnovnih škola te 2. razreda

srednjih škola. Kao i u našem istraživanju, u tom istraživanju pokazalo se da djeca nižeg materijalnog statusa doživljavaju više nasilja neovisno o dobi. Što se tiče počinjenog nasilja, iako učenici 5. razreda koji su nižeg materijalnog statusa čine značajno više nasilja od ostale djece, a u 7. razredu djeca nižeg i višeg materijalnog statusa čine više nasilja od djece iz obitelji s prosječnim materijalnim statusom te se razlike u činjenju nasilja gube u srednjoj školi, što je u skladu s našim nalazima (Sušac, Rimac i Ajduković, 2012.).

Ovi rezultati su i u skladu s nalazima Alikasifoglou i suradnika (2007.) koji su pokazali da žrtve *bullinga* dolaze iz obitelji nižeg socio-ekonomskog statusa, no nisu u skladu s nalazima Christie-Mizell (2004.) koja je utvrdila da su najnasiljniji prema svojim vršnjacima djeca i adolescenti čije obitelji imaju niska ili izrazito visoka primanja. Pri tome, u usporedbi s vršnjacima srednje klase, djeca iz obitelji s visokim prihodom manje su nasilna od djece koja su iz obitelji niskog financijskog statusa. No, važno je napomenuti da postoji značajna metodološka razlika između ovog istraživanja i ostalih istraživanja, uključujući i naše. Jedino je Christie-Mizell kao izvor podatka o vršnjačkom nasilju

djece koristila majke. Također, mjera ekonomskog statusa bio je prihod u dolarima, a ne doživljaj materijalnog statusa.

Za preostale varijable psihosocijalnog funkcioniranja izračunati su t-testovi (tablica 3.).

Kao što se može vidjeti, sudionici koji različito procjenjuju materijalne mogućnosti svojih obitelji (ispod i iznadprosječno) razlikuju se samo u dva od ukupno pet pokazatelja psihosocijalnog funkcioniranja koje smo ispitivali u ovom istraživanju. Konkretno, oni koji procjenjuju materijalne mogućnosti svojih obitelji ispodprosječnima iskazuju više emocionalnih problema i problema s vršnjacima. Zanimljivo je pogledati sadržaj pitanja ove dvije subskale. *Emocionalne probleme* čine tvrdnje koje se odnose na česti osjećaj nesretnosti, zabrinutost, strahove, nervozu, glavobolje. Subskalu *Problemi s vršnjacima* čine tvrdnje koje se odnose na osjećaj (ne)prihvaćenosti od vršnjaka, osamljenost, (ne)imanje barem jednog dobrog prijatelja. Sadržajno to upućuje da mladi, koji su redovni polaznici srednjih škola, a koji doživljavaju materijalni status svojih obitelji ispodprosječnim, doživljavaju višu razinu psihološkog stresa te imaju manji osjećaj prihvaćenosti u odnosu na svoje vršnjake koji doživljavaju materijalni status

Tablica 3.

Usporedba srednjoškolaca koji procjenjuju da žive u obiteljima ispod (N=70) i iznadprosječnih (N=69) materijalnih mogućnosti s obzirom na emocionalne i ponašajne teškoće

Varijabla	TR	Financijski status	M	SD	t	p
Prosocijalno ponašanje	0-10	manje od drugih	7,76	1,72	0,137	0,891
		više od drugih	7,71	2,28		
Hiperaktivnost	0-10	manje od drugih	3,83	2,14	0,729	0,467
		više od drugih	3,55	2,34		
Emocionalni problemi	0-10	manje od drugih	3,99	2,47	3,232	0,002
		više od drugih	2,75	1,99		
Problemi ponašanja	0-10	manje od drugih	3,19	1,87	-0,008	0,993
		više od drugih	3,19	1,92		
Problemi s vršnjacima	0-10	manje od drugih	2,61	1,99	2,949	0,004
		više od drugih	1,75	1,39		

svojih obitelji iznadprosječnim. Radi se o tipičnim internaliziranim problemima.

Bez obzira na značajnost ove razlike, treba naglasiti da su rezultati i jedne i druge skupine u rasponu rezultata koji ima 80% djece u populaciji i koja nemaju specifične potrebe/poteškoće u navedenim područjima (po normama koje daje autor upitnika Goodman, 1997.). Ipak, dobivene razlike upućuju na potrebu daljnjih istraživanja u ovom području, koja bi bila više usmjerena na subjektivni značaj koji slabiji materijalni status ima za psihološku dobrobit adolescenata.

Kako bismo dobili odgovor na drugi problem našeg istraživanja, usporedili smo dvije »ekstremne« skupine sudionika po rezultatima koje postižu na varijablama koje se odnose na obiteljske odnose. Što se tiče zadovoljstva obiteljskim odnosima, pokazalo se kako su njima zadovoljniji mladi koji procjenjuju kako su financijske mogućnosti njihovih obitelji iznadprosječne (za skupinu koja procjenjuje da njihova obitelj ima manje novaca od drugih $M=42,93$, $SD=9,182$, a za one koje procjenjuju viši financijski status $M=47,44$, $SD=8,663$; $t=2,975$, $df=137$, $p<0,05$).

Nadalje, kako su distribucije ukupnih rezultata koji se odnose na doživljeno zlostavljanje od strane roditelja izrazito asimetrične (za fizičko zlostavljanje Kolmogorov-Smirnov Z iznosi 3,481 uz $p<0,001$, indeks asimetrije je 2,766, a zakrivljenost krivulje 7,546, dok je centralna vrijednost $C=5$, $Q=12$, a raspon rezultata 200; za ekstremno fizičko zlostavljanje K-S $Z=4,898$, $p<0,001$, indeks asimetrije je 6,565, zakrivljenost 49,260, $C=0$, $Q=0$, a raspon 150 te za psihičko zlostavljanje K-S $Z=2,163$, $p<0,001$, indeks asimetrije je 1,413, zakrivljenost 1,094, $C=22$, $Q=21,5$, a raspon 150), i ovaj put smo razlike između naših »ekstremnih« skupina provjerili Mann-Whitneyevim U-testom. Rezultati pokazuju statistički značajne razlike u

doživljenom ekstremnom fizičkom ($U=2060,50$, $p<0,05$) i psihičkom zlostavljanju ($U=1912,50$, $p<0,05$), pri čemu su ovim oblicima zlostavljanja izloženiji mladi koji procjenjuju kako njihova obitelj ima manje novaca od drugih.

Konačno, kako bismo pod vidom trećeg problema ispitali što najviše pridonosi razlici između ove dvije skupine srednjoškolaca koji procjenjuju materijalne mogućnosti svoje obitelji ispod i iznadprosječnim, provedena je diskriminacijska analiza. Ovaj statistički postupak koristili smo u svrhu bolje deskripcije razlika između ove dvije grupe odnosno kako bi se dobila kombinacija varijabli koja ih može najbolje razlikovati (Tabachnik i Fidell, 2007.). Prvi korak diskriminacijske analize uključio je univarijatne analize na svim diskriminacijskim varijablama, što je prikazano u tablici 4.

Tablica 4.
Rezultati univarijatne analize ($N=139$)

Diskriminacijska varijabla	Wilks' lambda	F	df1	df2	p
Doživljeno vršnjačko nasilje	0,985	2,065	1	137	0,153
Počinjeno vršnjačko nasilje	0,998	0,269	1	137	0,605
Prosocijalno ponašanje	1,000	0,019	1	137	0,891
Hiperaktivnost	0,996	0,532	1	137	0,467
Emocionalni problemi	0,929	10,446	1	137	0,002
Problemi ponašanja	1,000	0,000	1	137	0,993
Problemi s vršnjacima	0,940	8,698	1	137	0,004
Zadovoljstvo obiteljskim odnosima	0,939	8,848	1	137	0,003
Fizičko zlostavljanje	0,992	1,081	1	137	0,300
Ekstremno fizičko zlostavljanje	0,989	1,491	1	137	0,224
Psihičko zlostavljanje	0,965	4,929	1	137	0,028

Tablica 5.

Test značajnosti diskriminacijske analize pomoću Wilksove lambda, svojstvene vrijednosti diskriminacijske funkcije, postotka objašnjenog međugrupnog varijabiliteta i koeficijenta kanoničke korelacije (N=139)

Svojstvena vrijednost	% Objašnjene varijance	Koeficijent kanoničke korelacije	Wilks lambda	X ²	df	p
0,184	100,0	0,395	0,844	22,268	11	0,022

Provedena diskriminacijska analiza rezultirala je jednom diskriminacijskom funkcijom koja zadovoljavajuće razlikuje ove dvije skupine, što pokazuje kanonička korelacija između diskriminacijskih varijabli i pripadnosti pojedinoj skupini (tablica 5.).

Vrijednost Wilksove lambda, kao i vrijednost hi-kvadrata pokazuju da su razlike među skupinama, kada se uzmu sve navedene varijable zajedno, statistički značajne uz rizik manji od 5% te je opravdano izvođenje diskriminacijske funkcije. Uz to, temeljem koeficijenta kanoničke korelacije, možemo zaključiti da postoji povezanost između percepcije financijskih mogućnosti obitelji i opisanog skupa diskriminacijskih varijabli koji objašnjava samo 16% kriterija. U tablici 6. prikazani su koeficijenti diskriminacijske funkcije pomoću kojih možemo razmotriti pojedinačni odnos diskriminacijskih varijabli s formiranom diskriminacijskom funkcijom.

Temeljem koeficijenata strukture (tablica 6.) možemo vidjeti da najveću povezanost s diskriminacijskom funkcijom koja maksimalno razlikuje skupine srednjoškolaca koji procjenjuju financijske mogućnosti svojih obitelji ispodprosječno i iznadprosječno, imaju zadovoljstvo odnosima u obitelji, problemi s vršnjacima, emocionalni problemi te doživljeno psihičko zlostavljanje od strane roditelja u djetinjstvu. Pri tome se pokazalo da je pripadnost grupi koja procjenjuje financijske mogućnosti svoje obitelji ispodprosječnim povezana sa slabijim općim zadovoljstvom s obitelji te s izraženijim emocionalnim problemima, problemima s vršnjacima i doživljenim psihičkim zlostavljanjem. U ovoj analizi koja uzima u obzir interkorelacije među varijablama, doživljeno ekstremno fizičko zlostavljanje od strane roditelja nije se pokazalo relevantnim u razlikovanju ove dvije skupine srednjoškolaca. Dakle, korištenje diskriminacijske analize opravdalo je svoju

Tablica 6.

Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture

Diskriminacijska varijabla	Standardizirani koeficijenti	Koeficijenti strukture
Emocionalni problemi	-0,523	-0,643
Zadovoljstvo obiteljskim odnosima	0,556	0,592
Problemi s vršnjacima	-0,409	-0,587
Psihičko zlostavljanje u djetinjstvu	-0,380	-0,442
Doživljeno vršnjačko nasilje	0,004	-0,286
Ekstremno fizičko zlostavljanje u djetinjstvu	0,098	-0,243
Fizičko zlostavljanje u djetinjstvu	0,237	-0,207
Hiperaktivnost	0,083	-0,145
Počinjeno vršnjačko nasilje	-0,099	-0,103
Prosocijalno ponašanje	-0,070	-0,027
Problemi ponašanja	0,509	0,002

svrhu, odnosno dobivena je kombinacija varijabli koja može najbolje razlikovati grupe za koje smo već prethodno utvrdili razlike (Tabachnik i Fidell, 2007.).

RASPRAVA

Rezultati su pokazali da srednjoškolci koji procjenjuju financijske mogućnosti svoje obitelji ispodprosječnim iskazuju značajno manje zadovoljstvo obiteljskim odnosima, više doživljavaju psihičko zlostavljanje od strane roditelja te imaju značajno izraženije emocionalne probleme i problemima s vršnjacima, u odnosu na srednjoškolce koji procjenjuju financijske mogućnosti svoje obitelji iznadprosječnim. Nije utvrđena razlika s obzirom na sljedeće pokazatelje psihosocijalnog funkcioniranja – činjenje i doživljavanje vršnjačkog nasilja, prosocijalno ponašanje, hiperaktivnost i probleme ponašanja.

Podatak da adolescenti koji žive u obiteljima čije financijske mogućnosti doživljavaju ispodprosječnim iskazuju značajno manje zadovoljstva sa svojim obiteljskim odnosima u skladu je s nekoliko istraživanja novijeg datuma. Podsjetimo se već spomenutog istraživanja Raboteg-Šarić, Brajša-Žganec i Šakić (2008.) u kojem se pokazalo da se zadovoljstvo životom adolescenata može najbolje objasniti višom razinom samopoštovanja, boljom obiteljskom kohezijom i podrškom roditelja te povoljnijom percepcijom materijalnog stanja obitelji. I rezultati dobiveni u sklopu istraživanja zdravlja i ponašanja u vezi sa zdravljem školske djece koje su proveli Kuzman, Pavić Šimetin i Pejnović Franelić (2008.) na reprezentativnom uzorku učenika petih i sedmih razreda osnovnih te prvih razreda srednjih škola pokazali su da je komunikacija s članovima obitelji i prijateljima znatno narušena kod učenika slabijeg imovinskog statusa te da oni teže komuniciraju s ocem, majkom, starijom sestrom, najboljim prijateljem, prijateljem istog i suprotnog spola

te imaju manje prijatelja i rjeđe se druže s prijateljima poslije škole.

Ovakvi nalazi upućuju na važnost ekonomskog stanja obitelji za doživljavanje obiteljskih i vršnjačkih odnosa mlade osobe, ali i na psihološku ranjivost mlade osobe ovisno o obiteljskom imovinskom stanju. Oni koji se osjećaju inferiorno u odnosu na svoje vršnjake (socijalna komparacija) i imaju osjećaj bespomoćnosti da to ne mogu promijeniti mogu očitovati internalizirane probleme kao što se pokazalo u ovom istraživanju, ali mogu očitovati i eksternalizirane probleme, kao što su pokazala druga istraživanja (npr. Solantaus, Leinonen i Punamaki, 2004.).

Socijalni radnici i drugi stručnjaci (npr. školski psiholozi i pedagozi, socijalni pedagozi) trebaju voditi računa da financijske poteškoće obitelji mogu predstavljati faktor rizika za psihosocijalnu prilagodbu adolescenata i bilo bi dobro da tome posvete odgovarajuću pozornost. Jedan od načina je razgovor o psihološkom značenju ekonomskih teškoća (pomoći adolescentu da vidi svoju situaciju na novi način, smanjivanje osjećaja inferiornosti ili srama) i razumijevanja nekih posljedica financijskih poteškoća, kao što su npr. sukobi među roditeljima ili/i njihovi sukobi s roditeljima.

Ovo istraživanje pokazalo je da se mladi koji procjenjuju financijske mogućnosti svoje obitelji ispodprosječnim i iznadprosječnim ne razlikuju s obzirom na eksternalizirane probleme u ponašanju uključujući činjenje vršnjačkog nasilja. No, zanimljivo je da su dodatne analize pokazale da najviše vršnjačkog nasilja doživljavaju mladi slabijeg materijalnog statusa, a najmanje oni koji procjenjuju kako njihova obitelj ima jednako novaca koliko i druge obitelji njihovih vršnjaka. Mladi koji procjenjuju materijalni status svoje obitelji iznadprosječnim nalaze se između ove dvije skupine, no statistička značajnost utvrđena je samo između mladih lošijeg materijalnog statu-

sa i onih koji procjenjuju da je materijalni status njihovih obitelji jednak statusu njihovih vršnjaka.

Bez obzira na nepostojanje ove razlike, podaci pokazuju da su mladi boljeg imovinskog stanja u boljoj poziciji – imaju manje emocionalnih problema i problema s vršnjacima, zadovoljniji su obiteljskim odnosima i imaju manje iskustva s psihičkim zlostavljanjem od svojih vršnjaka koji doživljavaju financijski status svoji obitelji ispodprosječnim. No, u budućim istraživanjima treba posvetiti dodatnu pozornost i mladima koji su boljeg imovinskog statusa te dinamici odnosa u njihovim obiteljima. Naime, dok su istraživanja djece koja dolaze iz obitelji niskog ekonomskog statusa brojna, ona koja u fokusu imaju rizike i dobrobit djece visokog ekonomskog statusa novijeg su datuma (Luthar, 2006.; Ansary i Luthar, 2009.) i pokazuju neke specifične rizike kojima su ona izložena kao što je npr. visoka izloženost stresu zbog visokih očekivanja roditelja i napornog rasporeda različitih izvanškolskih aktivnosti.

U ovom istraživanju pokazalo se da je doživljaj financijskih mogućnosti obitelji povezan s internaliziranim problemima adolescenata, a ne s eksternaliziranim, kao što je npr. vršnjačko nasilje ili problemi u ponašanju. Kao što je uvodno navedeno, istraživanja su u pravilu pokazala da je nepovoljni financijski status obitelji povezan s eksternaliziranim problemima (Solantaus, Leinonen i Punamaki, 2004.). Novija istraživanja (Shek, 2005.) pokazala su da je percipirani ekonomski stres povezan i s emocionalnom kvalitetom života (zadovoljstvo životom, samopouzdanje, osjećaj kontrole nad svojim životom, egzistencijalna dobrobit), ali i problemima u ponašanju adolescenata. Ta veza izraženija je kod adolescenata čije su obitelji siromašne (korisnici socijalne pomoći) u odnosu na one čije obitelji nisu siromašne (nisu korisnici socijalne pomoći). To što naši rezultati od-

stupaju od uobičajenih nalaza istraživanja o povezanosti financijskog statusa obitelji i eksternaliziranih problema možemo objasniti time što je naše istraživanje provedeno u manjim gradovima gdje očekujemo da je socijalna kontrola veća pa je mogućnost za očitovanje eksternaliziranih problema manja. Pod tim vidom bilo bi dobro slično istraživanje provesti u velikim gradovima (Stern, Smith i Jang, 1999.).

Mladi koji procjenjuju materijalni status svojih obitelji nepovoljnijim ne samo da su manje zadovoljni svojim obiteljima, već su i doživjeli više psihičkog zlostavljanja roditelja tijekom djetinjstva od svojih vršnjaka koji procjenjuju materijalni status svojih obitelji iznadprosječnim. To ukazuje na vezu između ekonomskih poteškoća i kvalitete roditeljske skrbi (Solantaus, Leinonen i Punamaki, 2004.).

Dobivene rezultate treba sagledati i kroz tzv. model obiteljskog stresa. Temeljna postavka modela je da ekonomske teškoće dovode do ekonomskog pritiska (teškoća u nošenju sa zahtjevima) te zbog toga dolazi do frustracije, ljutnje i drugih emocionalnih stresora kod roditelja (prema Conger i sur., 2000.). Završni dio modela pretpostavlja da ekonomske teškoće utječu na prilagodbu adolescenta kroz emocionalni stres roditelja, njihove bračne odnose i kapacitet za roditeljstvo. Treba napomenuti da je u području psihološkog zlostavljanja broj istraživanja znatno manji. Meta-analiza Black, Smith Slep i Heyman (2001.) pokazala je da su niži prihod obitelji i veća dob djeteta povezani s psihičkim zlostavljanjem. Hart i sur. (1996., prema Ždero, 2005.) ne nalaze spolne razlike među djecom, žrtvama psihičkog zlostavljanja u obitelji, ali potvrđuju nalaz da su niži prihodi obitelji povezani s psihičkim zlostavljanjem.

To sve upućuje da je i unutar sustava socijalne politike i socijalne skrbi potrebno posvetiti sustavnu podršku roditeljima

u obiteljima koje su izložene financijskim stresorima (Patterson, 2002.; Swick i Williams, 2006.). Razrada djelotvornih strategija u ovom području nadilazi ciljeve ovog rada.

Moguća ograničenja istraživanja

U istraživanju je kao indikator financijskih poteškoća obitelji korištena samo jedna varijabla, a to je procjena financijskih mogućnosti svoje obitelji u odnosu na druge obitelji. Naime, u ovom istraživanju nismo ispitivali niti tradicionalne indikatore socio-ekonomskog statusa, kao što su obrazovanje i zaposlenost roditelja, niti objektivne pokazatelje koji se odnose na relativni dohodak obitelji. Opravdanje za korištenje samo ovog subjektivnog pokazatelja financijskih mogućnosti obitelji su rezultati prethodnih istraživanja koja su već opisana u ovom radu (kao što su npr. Fröjd i sur., 2006. te Hagquist, 1998.).

Ipak, željeli smo dodatno barem preliminarno ispitati ovu odluku. Zato smo posegnuli za podacima drugog istraživanja koje je provedeno u istom razdoblju i s istom dobnom skupinom. Radi se o istraživanju nasilja nad djecom u obitelji BECAN, u kojem su također obuhvaćeni adolescenti koji su učenici drugog razreda srednje škole, ali i njihovi roditelji. Učenici su dali subjektivnu procjenu materijalnog statusa obitelji na istoj skali koja je korištena u ovom istraživanju. Uz to, njihovi roditelji su uz subjektivnu procjenu materijalnog statusa obitelji dali i podatke o dohotku obitelji izraženom u kunama (Rajter, 2012.). Pokazalo se da je povezanost između subjektivne procjene materijalnog statusa obitelji srednjoškolca i njihovih roditelja srednje visoka i statistički značajna ($r=0,46$; $p<0,001$; $N=658$). No, iako je povezanost ukupnog prihoda u domaćinstvu izraženog u kunama i subjektivna procjena adolescenata o financijskim mogućnostima značajno povezana, veličina korelacije je preniska kako bismo

zaključivali kako su obje mjere indikatori istog konstrukta ($r=0,38$, $p<0,001$). Kod roditelja, situacija je drugačija. Konkretno, povezanost između ukupnog prihoda u domaćinstvu izraženog u kunama i subjektivne procjene roditelja o materijalnom statusu obitelji uočljivo je veća i iznosi 0,60 ($p<0,001$). Temeljem ovih podataka možemo zaključiti da, kada se radi s populacijom adolescenata, treba odvojeno analizirati objektivne i subjektivne indikatore materijalnog statusa obitelji. Tim više što su novija istraživanja pokazala da, dok se npr. tradicionalni indikatori socio-ekonomskog statusa (kao npr. obrazovanje roditelja) nisu pokazali značajno povezani s nekim problemima u ponašanju adolescenata (npr. konzumiranje alkohola), doživljaj adolescenata da je obitelj suočena s financijskim poteškoćama pokazala se kao značajan prediktor (Lintonen, Konu i Rimpela, 2001.).

Moguće ograničenje rada je i to da se percepcija financijskog statusa obitelji mjeri samo s jednim pitanjem. Kao što navode Barrera, Caples i Tein (2001.), temeljem pregleda većeg broja istraživanja u ovom području, istraživanja u kojima se koristi samo jedno pitanje kao mjera ekonomskog statusa ili ekonomskih poteškoća obitelji su uobičajena. Istraživanja koja koriste složenije indikatore percipiranog ekonomskog stresa su rijetka. Tako je npr. Shek (2005.) za procjenu ekonomskog stresa kojima je izložena obitelj adolescenata, odnosno njihov doživljaj ekonomskih poteškoća koristio skalu od četiri tvrdnje. Iako je potrebno u budućim istraživanjima voditi računa o nekim složenijim i tako pouzdanijim mjerama subjektivnog doživljaja financijske situacije obitelji adolescenata, treba voditi računa o tome koji aspekti financijskog statusa obitelji se ispituju i zbog čega. Tako složenija procjena ekonomskog stresa kojem je izložena obitelj može biti prediktor određenih roditeljskih ponašanja ili odnosa u obitelji, ali ako želimo ispitati psihološki značaj koji ima financijski status

obitelji na ponašanje i doživljavanje adolescence, tada je nužno koristiti mjere koje će nam pružiti uvid u neke aspekte socijalne komparacije, kao što je npr. usporedba financijskih mogućnosti u odnosu na ostale obitelji.

ZAKLJUČAK

U istraživanju opisanom u ovom radu pokazalo se kako mladi koji procjenjuju da njihova obitelj ima slabije financijske mogućnosti od obitelji njihovih vršnjaka imaju više emocionalnih problema i problema s vršnjacima, nezadovoljniji su obiteljskim odnosima te doživljavaju više psihičkog zlostavljanja od strane roditelja, u usporedbi s mladima koji financijsko stanje svoje obitelji procjenjuju iznadprosječnim. Skupine srednjoškolaca koji odrastaju u materijalnim prilikama koje sami procjenjuju ispod i iznadprosječnim međusobno se značajno ne razlikuju u doživljenom i počinjenom vršnjačkom nasilju, prosocijalnom ponašanju, hiperaktivnosti, problemima ponašanja te doživljenom fizičkom zlostavljanju od strane roditelja.

U cjelini, kao što sugeriraju Solataus, Leinonen i Punamaki (2004.), u razdoblju kada se mnoge europske zemlje, pa tako i Hrvatska, suočavaju s ekonomskom recesijom, potrebno je posvetiti pozornost povezanosti materijalnih poteškoća s dinamikom odnosa i psihosocijalne dobrobiti djece i mladih koji žive u obiteljima čiji se roditelji suočavaju sa sve više materijalnih poteškoća i sa sve slabijim mogućnostima. Pri tome bi se trebala posvetiti posebna pozornost razlikama između mladića i djevojaka, i mogućim povratnim vezama problema u doživljavanju i ponašanju adolescenta na obiteljske odnose, u razdoblju kada je obitelj dodatno ranjiva zbog povećanog ekonomskog stresa.

Polazeći od svega navedenog, smatramo da je u budućim istraživanjima potrebno posvetiti posebnu pozornost mladima koji

se nalaze izvan prosjeka, bez obzira koji se indikator materijalnog statusa koristi.

LITERATURA

- Achenbach, T. M., McConaughy, S. H., & Howell, C. T. (1987). Child/adolescent behavioural and emotional problems: Implications of cross-information correlations for situational specificity. *Psychological Bulletin*, 101(2), 213-232. doi: 10.1037/0033-2909.101.2.213
- Adams, C., Hillman, N., & Gaydos, G. (1994). Behavioral difficulties in toddlers: Impact of socio-cultural and biological risk factors. *Journal of Clinical Child Psychology*, 23(4), 373-381. doi: 10.1207/s15374424jccp2304_3
- Alikasifoglu, M., Erginoz, E., Ercan, O., Uysal, O., & Albayrak-Kaymak, D. (2007). Bullying behaviours and psychosocial health: results from across-sectional survey among high school students in Istanbul, Turkey. *European Journal of Pediatrics*, 166 (12), 1253-1260. doi 10.1007/s00431-006-0411-x
- Barrera, M., Caples, H., & Tein, J. Y. (2001). The psychological sense of economic hardship: Measurement models, validity and cross-ethnic equivalence for urban families. *American Journal of Community Psychology*, 29(3), 493-517. doi: 10.1023/A:1010328115110
- Black, D. A., Smith Slep, A. M., & Heyman, R. E. (2001). Risk factors for child psychological abuse. *Aggression and Violent Behavior*, 6(2-3), 189-201. doi:10.1016/S1359-1789(00)00022-7
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (2005). *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Christie-Mizell, C. A. (2004). The immediate and long-term effects of family income on child and adolescent bullying. *Sociological Focus*, 37(1), 25-41.
- Conger, R. D., Ge, X., Elder Jr., G. H., Lorenz, F. O., & Simons, R. L. (1994). Economic stress, coercive family process, and developmental problems of adolescents. *Child Development*, 65(2), 541-561. doi:10.2307/1131401
- Conger, R. D., Conger, K. J., & Matthew, I. S. (1999). Pathways of economic influence on adolescent adjustment. *American Journal of Community Psychology*, 27(4), 243-274. doi: 10.1023/A:1022133228206

- Conger, K. J., Rueter, M. A., & Conger, R. D. (2000). The role of economic pressure in the lives of parents and their adolescents: The family stress model. In L. J. Crockett & R. K. Silbereisen (Eds.), *Negotiating adolescence in times of social change* (pp. 201-223). Cambridge: Cambridge University Press.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94(Supp.), 94-120. doi:10.1086/228943
- Duncan, G., & Brooks-Gunn, J. (Eds.). (1997). *Consequences of growing-up poor*. New York: Russell Sage Foundation.
- Duncan G., Brooks-Gunn, J., & Klebanov, P. (1994). Economic deprivation and early childhood development. *Child Development*, 65(2), 296-318. doi:10.2307/1131385
- Ferić, I., Milas, G., & Rihtar, S. (2010). Razlozi i odrednice ranoga napuštanja školovanja. *Društvena istraživanja*, 19(4-5), 621-642. Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/file/90522>
- Fröjd, S., Marttunen, M., Pelkonen, M., Pahlen, B. von der, & Kaltiala-Heino, R. (2006). Perceived financial difficulties and maladjustment outcomes in adolescence. *European Journal of Public Health*, 16(5), 542-548. doi:10.1093/eurpub/ck1012
- Hagquist, C. E. (1998). Economic stress and perceived health among adolescents in Sweden. *Journal of Adolescent Health*, 22(3), 250-257. doi:10.1016/S1054-139X(97)00168-7
- Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(5), 581-586. doi:10.1111/j.1469-7610.1997.tb01545.x
- Goodman R. (2001). The strengths and difficulties questionnaire. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 40(11), 1337-1345. doi:10.1097/00004583-200111000-00015
- Goodman, R., Meltzer, H., & Bailey, V. (1998). The strengths and difficulties questionnaire: A pilot study on the validity of the self-report version. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 7(3), 125-130. doi:10.1007/s007870050057
- Greshoff, E. T., Aber, J. L., Raver, C. C., & Lennon, M. C. (2007). Income is not enough: Incorporating marital hardship into models of income associated with parenting and child development. *Child Development*, 78(1), 70-95. doi:10.1111/j.1467-8624.2007.00986.x
- Kletečki Radović, M. (2011). *Siromaštvo i neki aspekti psihosocijalnog razvoja djece* (doktorska disertacija). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta, Studijski centar socijalnog rada.
- Kuzman, M., Pavić Šimetin, I., & Pejnović Fraelić, I. (2008). *Ponašanje u vezi sa zdravljem u djece školske dobi. Djeca i mladi u društvenom okruženju. Rezultati istraživanja 2005/2006*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
- Lee, C-Y. S., Lee, J., & August, G. J. (2011). Family stress, parental depressive symptoms, parenting practice, and children's externalizing problem behaviors: Underlying processes. *Family Relationship*, 60(4), 476-490. doi:10.1111/j.1741-3729.2011.00656.x
- Lien, N., Friestad, C., & Klepp, K-I. (2001). Adolescents' proxy reports of parents' socioeconomic status - how valid are they?. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 55(10), 731-739. doi:10.1136/jech.55.10.731
- Linver, M. R., Brooks-Gunn, J., & Kohen, D. E. (2002). Family processes as pathways from income to young children's development. *Development Psychology*, 38(5), 719-734. doi:10.1037/0012-1649.38.5.719
- Lintonen, T. P., Konu, A. I., & Rimpelä, M. (2001). Identifying potential heavy drinkers in early adolescence. *Health Education*, 101(4), 159-168. doi:10.1108/09654280110398734
- Matković, T. (2010). Obrazovanje roditelja, materijalni status i rano napuštanje školovanja u Hrvatskoj: trendovi u proteklom desetljeću. *Društvena istraživanja*, 19(4-5), 643-667. Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/file/90525>
- McWhirter, J. J., McWhirter, B. T., McWhirter, A. M., & McWhirter, E. H. (1998). *At-risk youth: A comprehensive response*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing.
- McLeod, J. D., & Shanahan, M. J. (1996). Trajectories of poverty and children's mental health. *Journal of Health and Social Behavior*, 37(3), 207-220. doi:10.2307/2137292
- McLoyd, V. C. (1998). Socioeconomic disadvantage and child development. *American Psychologist*, 53(2), 185-204. doi:10.1037/0003-066X.53.2.185
- Meaney, M. J. (2001). Maternal care, gene expression, and the transmission of individual differences in stress reactivity across generations. *Annual Review of Neuroscience*, 24, 1161-1192. doi:10.1146/annurev.neuro.24.1.1161
- Mistry, R. S., Lowe, E. D., Benner, A. D., & Chien, N. (2008). Expanding the family economic stress model: Insights from a mixed-method approach. *Journal of Marriage and*

- Family*, 70(1), 196- 209. doi:10.1111/j.1741-3737.2007.00471.x
- Moffitt, T. (2005). Genetic and environmental influences on antisocial behaviors: Evidence from behavioral-genetic research. *Advances in Genetics*, 55, 41-104. doi:10.1016/S0065-2660(05)55003-X
- Nievar, M. A., & Luster, T. (2006). Development processes in African American families: An application of McLoyd's theoretical model. *Journal of Marriage and Family*, 68(2), 320-331. doi:10.1111/j.1741-3737.2006.00255.x
- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 349-360. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00349.x
- Preacher, K. J., Rucker, D. D., MacCallum, R. C., & Nicewander, W. A. (2005). Use of the extreme groups approach: A critical reexamination and new recommendations. *Psychological Methods*, 10(2), 178-192. doi:10.1037/1082-989X.10.2.178
- Raboteg-Šarić, Z., Brajša-Žganec, A., & Šakić, M. (2009). Life satisfaction in adolescents: The effects of perceived family economic status, self-esteem and quality of family and peer relationship. *Društvena istraživanja*, 18(3), 547-564. Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/file/61300>
- Rajhvajn Bulat, L., & Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkog nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21(1), 167-194. Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/file/121681>
- Rajter, M. (2012). *Povezanost veličine dohotka obitelji izraženog u kunama sa subjektivnom procjenom materijalnog statusa obitelji adolescenata i njihovih roditelja* (neobjavljeno). Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Projekt BECAN.
- Rimac, I., Ogresta, J., Rajter, M., Sušac, N., & Zorec, L. (2010). *Skala vršnjačkog nasilja* (neobjavljeno). Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Projekt BECAN.
- Shek, D. T. L. (2005). Economic stress, emotional quality of life, and problem behavior in Chinese adolescents with and without economic disadvantage. *Social Indicators Research*, 71(1-3), 363-383. doi: 10.1007/s11205-004-8028-9
- Solantaus, T., Leinonen, J., & Punamäki, R-L. (2004). Children's mental health in times of economic recession: Replication and extension of the family stress model in Finland. *Development Psychology*, 40(3), 412-429. doi:10.1037/0012-1649.40.3.412
- Stern, S. B., Smith, C. A., & Jang, S. J. (1999). Urban families and adolescent mental health. *Social Work Research*, 23(1), 15-27. doi:10.1093/swr/23.1.15
- Straus, M. A., Hamby, S. L., Finkelhor, D., Moore, D. W., & Runyan, D. (1998). Identification of child maltreatment with the Parent-Child Conflict Tactics Scales (CTSPC): Development and psychometric data for a national sample of American parents. *Child Abuse and Neglect*, 22(4), 249-270. doi:10.1016/S0145-2134(97)00174-9
- Swick, J. K., & Williams, R. D. (2006). An analysis of Bronfenbrenner's bio-ecological perspective for early childhood educators: Implications for working with families experiencing stress. *Early Childhood Education Journal*, 33(5), 371-378. doi: 10.1007/s10643-006-0078-y
- Šučur, Z. (2001). *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Šučur, Z. (2006). Objektivno i subjektivno siromaštvo u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 13(3), 237-255. doi:10.3935/rsp.v13i3.410
- Vulić-Prtorić, A. (2004). Skale kvalitete obiteljskih interakcija. U K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Čubela & Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*. Sv. 2 (str. 24-33). Zadar: Sveučilište.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Boston, MA: Pearson Education.
- Ždero, V. (2005). Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 12(1), 145-172. Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/file/4652>

Summary

PERCEPTION OF FAMILY FINANCIAL STATUS AND HIGH SCHOOL STUDENTS' PSYCHOSOCIAL FUNCTIONING

Marina Ajduković, Linda Rajhvajn Bulat

*Department of Social Work, Faculty of Law, University of Zagreb
Zagreb, Croatia*

The aim of this study is to increase understanding of the connection between perception of family financial status with some psychosocial internalized and externalized problems of high school students. The results for two subsamples of study which included 558 2nd grade students are presented: 70 students who perceive that their family has less or much less money than other families and 69 students who perceive that their family has more or much more money than other families.

The youth who perceive that their family has less financial opportunities have more emotional problems and problems with peers, are less satisfied with their family relationships and are more exposed to psychological abuse by their parents. These two groups of high school students do not differ regarding experienced and committed peer violence, prosocial behaviour, hyperactivity, behaviour problems and experienced physical abuse by their parents. The results are analysed in the context of the youths' psychological vulnerability regarding poor financial family status.

Key words: family financial status, the youth, family relationships, externalized problems, internalized problems, family abuse.

